

‘Ενας χαλκέντερος ριψοκίνδυνος στοχαστής πού τόν ἔλεγαν Παναγιώτη Κονδύλη

τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ

*Il ne fut rien
même pas Académicien*

Μπορεῖ νά μοιάζει κοινότοπο, καί ὅποσδήποτε ἡ προσωπική φιλία θά πρέπει νά παίζει κι ἐδῶ τὸ ρόλο της, ἀλλὰ ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα: μετὸ θάνατο τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη, καί ἡ ἑλληνικὴ, ἔχασαν ἕναν ἀπὸ τοὺς πρῶτους σημερινούς τους ἐργάτες κι ἕναν ἀπὸ τοὺς πρῶτους θεολογικούς δημιουργούς. Πολὺ νωρίς, ὁ Κονδύλης εἶταν πενήνταπέντε ἐτῶν, καί κάπως ἄδικα, ἀγκαλιὰ καί δὲν μπορεῖ νά ἰσχυριστῆ κανεὶς πὼς ὑπάρχουν δίκαιοι θάνατοι.

Δὲν εἶμαι ἀξιόμιος νά μιλήσω μετὰ ἐπάρκειαν γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Γιὰ τὰ θέματα ὅπου οἱ πνευματικὲς του ἀναζητήσεις καί οἱ συγγραφικὲς του ἐπιδόσεις διασταυρώνονταν μετὰ τὰ ἐνδιαφέροντά μου, μπορῶ νά κατάθεσω τὴ μαρτυρία μου: πρόκειται γιὰ ἔργα σπάνια διεκδυστικότητας, ἐντυπωσιακῆς εὐρυμᾶθειας καί ἀφογιῆς ἐρευνητικῆς ὑποδομῆς. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται γι' αὐτὸ σήμερον, κι ἴσως, ὅπως ἐλπίζω, νά ἔχω τὴν εὐκαιρία νά μιλήσω, ἄλλοῦ, ἀναλυτικότερα, καί γι' αὐτὲς τὲς πλευρὰς καί γιὰ τὴν ἀνθρώπινη παρουσία του. Γιὰ ἄλλα θά εἶναι ὁ λόγος μου.

Πέρα ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους θέματα πού τὸν ἀπασχόλησαν στὴ μακρὰ, ἐντυπωσιακὴ, σειρὰ τῶν μεγάλων του ἔργων —καὶ ὅσο σημαντικὰ κι ἂν εἶναι αὐτά— ἐκεῖνο πού θέλω νά συγκρατήσω, αὐτὴ τὴν ὥρα, ἀπὸ τὴν πνευματικὴν παρουσία τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη, εἶναι οἱ γνωστικὲς καί μεθοδολογικὲς του ἐπάρκειες, ἀπὸ τὲς ὁποῖες ἀπέρρεαν ὅλα τὰ ἄλλα.

• Συνεχίζοντας τὲς ἀναφορὲς στὴ ζωὴ καί τὸ ἔργο τοῦ Π. Κονδύλη, τὸ Ἀντὶ δημοσιεύει σήμερον δύο ἀκόμη κείμενα. Τα κείμενα αὐτά, σε μιὰ πρώτη μορφή, ἔχουν δημοσιευθῆ στὴν Ἀυγὴ τῆς 26.7.

Πρῶτα διαμορφωμένη, ἡ εὐρύτατη παιδεία του τοῦ ἐπέτρεπε νά ἔχει τὲς συνολικὲς γνωστικὲς ἐτοιμότητες πού κατοιστοῦσαν πρὸ ἄνετη, καί πρὸ ἀποτελεσματικῆ, τὴν προσέγγιση καί τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιμέρους θεμάτων. Ἡ συνολικὴ καί σὲ βάθος γνώση καί ἐποπτεία τῶν ἐκράσεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶχε ὡς συνέπεια οἱ ἐπιμέρους θεματικὲς νά διαθέτουν ἐξ ὑπαρχῆς τὸ ἐπαρκὲς πλαίσιο, πού ὀδηγοῦσε στὴν κατανόησή τους καί στὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀδιόρατων συνοχῶν πού συκροτοῦν τὲς ἀντιθετικὲς ἐνότητες τῶν κοινωνιῶν καί τοῦ κόσμου. Ἡ ἰδιομορφία τοῦ συγκεκριμένου δὲν μετατρέπονταν, στὴ σκέψη τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη, σὲ μοναδικότητα, ἢ σὲ σειρὰς μοναδικοτήτων, πού λειτουργοῦσαν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὲς ἱστορικὲς, δηλαδὴ τὲς κοινωνικὲς, πλαίσια. Καί ἡ ἐξαντλητικὴ, κάθε φορὰ, μελέτη τοῦ ὑπὸ διερεύνηση συγκεκριμένου, ἐντάσσονταν, μονίμως, καί μετὰ ἐπιμονή, στὲς συνέχειες καί τὲς ρήξεις ἐνὸς κόσμου πού κινεῖται μετὰ τὲς ρυθμοὺς τῆς διαχρονικότητας καί τῶν μεγάλων διαρκειῶν.

Σ' αὐτὴν τὴ συνολικὴ ἐποπτεία, ὅπου οἱ στιγμὲς καί οἱ βραχεῖες διάρκειες ἐντάσσονται σὲ σύνολα, γιὰ νά ἀποκατασταθῆ τὸ νόημά τους, θά πρέπει νά ὀφείλεται καί ἡ σιγουριά πού ἐμφάνιζε ὁ πνευματικὸς βηματισμὸς τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη, καί οἱ ρυθμοὶ τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς του. Ὁ ἴδιος εἶταν σὲ θέση, καί τὸ εἶχε κάνει περισσότερες ἀπὸ μία φορὲς, μετὰ παραδειγματικὴ ἐπιστημονικὴ ἐντιμότητα, νά τροποποιεῖ καί νά προσαρμόζει τὰ πορίσματά του, ἐκεῖ ὅπου ἡ μελέτη τῶν πραγματικῶν δὲν ἐπαλήθευε τὸ ἀρετηριακὸ θεωρητικὸ σχῆμα.

Δασκάλους θά πρέπει νά εἶχε πολλοὺς, ἰδίως στὴ Γερμανία. Τοῦ ἴδιου τοῦ ἄρεσε νά θυμᾶται, μετὰ συγκίνηση καί τρυφερότητα, τὸν Φώτη Ἀποστολόπουλο, τὸν ἀφανῆ καί ἀποτελεσματικὸ διδάσκαλο

τῶν ἀριστερῶν νέων τῆς γενιᾶς τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη

Στὴν ἐπάρκεια τῆς παιδείας του, καί προφανῶς ὡς συνέπεια τῆς, θά πρέπει νά προσθέσουμε τὴ σπάνια (δηλαδὴ σπανίζουσα) μεθοδολογικὴ του αὐστηρότητα καί τὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ πού ἐπέδωκε νά ἔχει στὰ ἐργαλεῖα τῆς δουλειᾶς του καί στὲς πραγματικότητες πού, μετὰ τὰ ἐργαλεῖα αὐτά, ἐπιχειροῦσε νά ἀποκρυστογραφῆσει. Ἐκεῖνο πού πρῶτάνευε στὴ σκέψη του εἶταν ἡ ἀνάγκη νά ὀδηγηθοῦμε, προκειμένου νά ἐννοήσουμε τὸν κόσμον καί τὲς κοινωνικὲς λειτουργίες, σὲ ἀναλύσεις καί κατανοητικὰ σχήματα πού θά ἐξοστράκιζαν ὅ,τι θά μπορούσε νά νοηθῆ ὡς ἐπιθυμητὴ ἐκβαση ἢ ὡς βολонταριστικὴ παρέμβαση τοῦ μελετητῆ/ἐρευνητῆ. Μαθητῆς τοῦ Μάρξ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ μέγας του δάσκαλος καί σημάδεψε, ὅσο κανεὶς ἄλλος, τὴ σκέψη του, ὁ Παναγιώτης Κονδύλης ἐπέδωκε νά ὀδηγηθῆ, καί νά ὀδηγήσει, στὴν ἀναζήτηση τῶν «ὄντως ὄντων», στοὺς πυρήνες τῆς πραγματικότητας καί στὲς ἀλληλοδιαπλοκὲς τῶν γενεσιουργῶν αἰτίων. Ἀπὸ ἐκεῖ καί πέρα τὸ πεδίο ἔμεινε ἀνοικτὸ γιὰ νά μελετηθοῦν τὰ δευτερογενῆ φαινόμενα, ἢ τὰ ἐπιφανόμενα, στὲς πραγματικὲς ἱστορικὲς διαστάσεις, μετὰ ὅλη τὴ βαρῦτητα πού ἐμφανίζον στὲς ἱστορικὲς διαδρομὲς, ἀλλὰ γι' αὐτὸ πού ὄντως ὑπῆρξαν καί ὄχι γι' αὐτὸ πού ἐπιθυμήθηκε νά εἶναι.

Σπάνια ἔχω συναντήσει, στὲς ἀναγνώσεις μου, ἄλλον στοχαστὴ πού, ὅπως ὁ Παναγιώτης Κονδύλης, ἐπεχείρησε, μετὰ τόση ἐπιμονή καί τόσο καλὰ ἀποτελέσματα, νά συλλάβει τὸ καίριο, τὸ οὐσιώδες καί τὴν ἀναγκαῖα συνθήκη τῶν πραγμάτων: τῶν μορφωμάτων τῆς κοινωνίας, τῆς σκέψης καί τῆς ἰδεολογίας, καί μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν νά ἀναχθεῖ σὲ ἐρμηνευτικὲς προτάσεις τὲς ὁποῖες δὲν ὑπονόμευε ἢ κατεστημένη γνώση

καί τὰ παραδομένα ἀξιακά πρότυπα καί, ὅπωςδήποτε, δὲν ἐρχόταν νὰ ἀλλοιώσει ἢ ἐπιδιώξει ἰδεολογικῶν καταφάσεων ἢ ἄλλου τύπου σκοπιμότητων, ὅποιες κι ἂν μποροῦσε νὰ εἶναι αὐτές.

Ἡ Ἑλλάδα καί τὰ προβλήματά της ἀπασχόλησαν τὸν Παναγιώτη Κονδύλη καί ἓνα σημαντικό τμήμα τοῦ ἔργου του εἶναι ἀφιερωμένο στὴ διερεύνηση καί τὴν ἀνάλυση ἑλληνικῶν πραγματικότητων. (Στὰ ἔργα αὐτὰ συγκαταλέγω, βέβαια, καί τὴ μνημειώδη συναγωγή του καί μετάφραση τῶν κεμιένων τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκία καί τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα καί, ὅπωςδήποτε, τοὺς δεκάδες τόμους τῆς «Φιλοσοφικῆς καί Πολιτικῆς Βιβλιοθήκης», αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὸ ὄργανο τῆς μετακένωσης τῶν πιὸ σημαντικῶν ἔργων τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς παιδείας στὴν καθ' ἡμᾶς γλώσσα καί σκέψη).

Ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ κοινωνία δὲν διέθετε, ὅπως φάνηκε, ἐπαρκεῖς ὑποδοχῆς γιὰ νὰ δεξιωθεῖ τὸ σημαντικό αὐτὸ ἔργο. Ὅχι γιὰ νὰ τὸ ἀποδεχοῦν, ἀλλὰ ἀπλῶς γιὰ νὰ τὸ συζητήσει. Νὰ τὸ συζητήσει μὲ σοβαρότητα καί ἐπιμέλεια, μὲ τοὺς ὄρους, δηλαδή, πού ἐπέβαλε αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργο. Καί νὰ τὸ ἐντάξει στοὺς προβληματισμοὺς της: ἔστω καί γιὰ νὰ τὸ ἀναιρέσει.

Ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶταν, στὴ σκέψη τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη, ὁ τόπος τῶν ἐξιδανιεύσεων καί τῶν συννεοχῶν. Οἱ μυστικοὶ δεσμοὶ πού δένουν τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸν τόπο τους τὸν ὀδήγησαν νὰ ἐπιστρέφει, μόνιμα, καί ἐνῶ εἶχε τὴ δυνατότητα τοῦ μόνιμου καί ἐνδοξοῦ ἐκπατρισμοῦ, στὴν Ἑλλάδα, τοὺς ἀνθρώπους της καί τὰ προβλήματά της. Ὅχι ὡς (συμ)μέτοχος μιᾶς ἀδιέξοδης, ἀναποτελεσματικῆς καί, τελικῶς, α-ἱστορικῆς ἑλληνολατρείας. Ἀλλὰ μὲ τὸ ψυχρὸ μάτι τοῦ ἀναλυτῆ, ὁ ὁποῖος εἶταν σὲ θέση νὰ χρησιμοποιήσει, καί γιὰ τὰ πράγματα πού ἀγαποῦσε καί τὸν πλῆγωνα, τὰ ἴδια νοητικὰ ἐργαλεῖα καί τὴν ἴδια ἀφογὴ ἐρευνητικὴ στάση πού θὰ χρησιμοποιοῦσε ἂν μελετοῦσε ὁποιοδήποτε ἄλλο, πιὸ ἀπομακρο θέμα.

Ἡ Ἑλλάδα, στὴ σκέψη τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη, εἶταν ἓνας τόπος, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι τόποι. Εἶταν, ὅμως, ὁ δικός του ὁ τόπος. Ἡ πνευματικὴ του ἐντιμότητα

Ο Παν. Κονδύλης σε νεανικὴ ἡλικία.

καί ἡ ἐπιστημονικὴ του ἐπιμέλεια δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν, ὅταν καταπιάνονταν μὲ θέματα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας καί ἰδεολογίας—τῆς παλαιότερης, καί σκέπτομαι ἐδῶ τὶς καιριεῖς συμβολές του στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ—ἢ τῆς πιὸ πρόσφατης, μὲ τὶς ἠθελιμμένα, ὅπως πιστεύω, προκλητικῆς τοποθετήσεις του γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας στὸν αἰῶνα μας καί στὴν ἐποχὴ μας—δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν μεθοδολογικῆς ἐκπτώσεις πού θὰ ἀπέρρεαν ἀπὸ συναισθηματικῆς φορτίσεως καί συννεοχικῆς ἀλλοιώσεως τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐρευνητῆ πού στοχάζεται καί τοῦ στοχαστῆ πού δὲν ξεχνᾷ ὅτι εἶναι πολίτης.

Τὸ συνολικὸ συμπέρασμα τοῦ ἀπὸ τὴ θεώρηση τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος δὲν εἶταν αισιόδοξο. Ἀντιθέτως εἶταν ἄκρως ἀπαισιόδοξο, καί, τὰ τελευταῖα χρόνια, πολλαπλασιάζονταν στὰ γραπτά του, μὲ ἠθελιμμένη, ἐπαναλαμβάνω, ὀξύτητα, διαπιστώσεις καί διατυπώσεις γιὰ μιὰ συνεχιζόμενη πτωτικὴ πορεία, μὲ ἐλαχιστοποιημένες προοπτικῆς μεταστροφῆς. Ἴσως γιὰ τὴν γνῶριζε, πῶς ἡ αὐτοσυνειδησία πού θὰ μποροῦσε νὰ ὀδηγήσει στὴν ἐπίγνωση τῶν πραγματικότητων καί σὲ ἀντιστροφή τῆς πορείας, προϋπέθετε, καί προϋποθέτει, ἓναν ἀνελέητο αὐτοέλεγχο καί μιὰ κριτικὴ ματιά, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀλλοτριωτικῆς δεσμεύσεως καί αὐτοῦπονομευόμενης ἐπαγγελίας. Μιὰ κριτικὴ ματιά πού δὲν χαρίζεται σὲ κανέναν καί σὲ τίποτε, γιὰ τὸ τότε θὰ ἀνατρέπονταν ἢ χρησιμικὴ τῆς ἐμβέλεια καί ἡ ἀποτελε-

σματικότητα τοῦ ἐγχειρήματός της.

Αὐτὴ ἡ «πληγωμένη Ἑλλάδα πού πληγώνει» δὲν γιαιτρεύεται μὲ τὸ νὰ κρῦβει, μὲ σεμνότητα ἢ μὲ ἀναισχυντία, τὶς πληγές της. Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης τὰ ἐγνώριζε πολὺ καλά ὅλα αὐτά. Διέθετε καί τὸ πνευματικὸ ἦθος καί τὴν ἐπιστημονικὴ τόλμη πού τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ διατυπώσει τὶς ἀντιλήψεις του, καί τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν καί τῶν θεωρητικῶν του προσεγγίσεων, χωρὶς ἐκεῖνες τὶς συμφιλιωτικῆς ἐκπτώσεις πού ὀδηγοῦν στοὺς τελεσφόρους συγκερασμοὺς καί στὶς αὐτοκυρώσεις.

Ἀλλὰ ποῖος θυμᾶται πιά, στὶς ἡμέρες μας, ἐκεῖνους πού ἔλεγαν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἐπαναστατικὴ;

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ, ἄσχετο ἀπὸ τὰ προηγούμενα καί συναφές.

Στὴν ἐκκλησία τῆς Ἐρυθραίας, τὴν ἡμέρα τῆς νεκρώσεως ἀκολουθίας, κοίταξα τὰ πρόσωπα καί τὰ στεφάνια. Οἱ συγγενεῖς, βέβαια, ὀλίγοι φίλοι καί συναγωνιστῆς ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλαιά, συνεργάτες καί φίλοι πρόσφατων ἐποχῶν, οἱ ἐκδότες καί οἱ τυπογράφοι μὲ τοὺς ὁποῖους εἶχε συνεργαστεῖ. Καί τὰ στεφάνια: τῶν φίλων καί τῶν συνεργατῶν, κάποιων ἀνθρώπων πού τὸν ἐγνώριζαν λίγο ἀλλὰ εἶταν σὲ θέση νὰ ἐκτιμήσουν τὸ ἔργο του καί τὴν προσφορά του, καί ἐλάχιστες συλλογικότητες: ὁ «Ὀμιλὸς Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», τὰ «Ἱστορικά», τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο καί ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων. Καί, ὅπως θὰ μποροῦσε νὰ τὸ περμιένοι κανεῖς, χωρὶς νὰ τὸ ἐλλίξει, ἡ σιωπηλὴ ἀπουσία τῆς Πολιτείας. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σημερινότερους ἑλλήνες στοχαστῆς τοῦ αἰῶνα μας εἶχε πεθάνει καί ἡ ἑλληνικὴ Πολιτεία τὸν τίμησε μὲ τὴν ἀδιάφορη σιωπὴ της. Σκεπτόμουν τί θὰ συνέβαινε ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα ἂν ὁ νεκρὸς προέρχονταν ἀπὸ τὶς περιοχῆς τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ ἢ τοῦ ἐλαφροῦ θεάτρου. Ὅχι πῶς εἶναι κακὸ νὰ τιμᾶται, ἔστω καί μὲ τὴν ἀναπόφευκτα κραναγαλέα ὑπερβολή, ἡ μνήμη καί ἡ προσφορά αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Δείχνει, ἀπλῶς, ποιῆς, ἀνάμεσα στὶς μορφές τοῦ σύγχρονου μας πολιτισμοῦ, ἡ Πολιτεία, καί ὄχι μόνον αὐτὴ, θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ τιμᾶ καί νὰ ἀναδεικνύει. Καί σκεπτόμουν πῶς, τελικῶς, ἴσως καί νὰ εἶναι καλύτερα ἔτσι. Γιὰ νὰ γνωρίζουμε πού βρισκόμαστε καί σὲ ποιὸν δρόμον περπατοῦμε.